

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ІНФОРМАЦІЯ

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.514>

УДК 94:327](477:474):[008:81]

Наталія Ажогіна,

асистент кафедри,

Навчально-науковий інститут філології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна

e-mail: natasha_nauka@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6249-6118>

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ВІДНОСИН УКРАЇНИ І БАЛТІЇ: МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ У СВІТЛІ БАЛТИСТИКИ

Постановка проблеми. Актуальність статті визначена сучасними геополітичними процесами, які поставили під загрозу існування України, та оцінкою внеску держав світу і країн Балтії зокрема, в загальну справу збереження життя населення України та її культурних і духовних цінностей. *Метою статті* є розкриття історії слов'янсько(українсько)-балтійських мовознавчих та культурницьких зв'язків, які посідають значне місце в історії народів Європи. Спільна історія цих етносів розгорнулася в ранньому середньовіччі, пройшла великий шлях, і сьогодні міцність їхніх зв'язків є дуже актуальною. Через розгляд історико-культурних, лінгвістично-філологічних та геополітичних відносин народів Балтії та України здійснено ретроспективний аналіз особливостей міжкультурного обміну (в межах відносин України і Латвії та Литви). До ХХ ст. дослідницький ракурс проблеми розгортався в пруському (Балтійському регіоні) і «великодержавницькому» російському спрямуванні етнокультурних, етнознавчих, мовознавчих, у цілому, філологічно-лінгвістичних студій. Час після Другої світової війни був періодом асиміляції культур близьких по духу та історії народів у соціалістичному історико-філологічному культурницькому комплексі. З моменту обрання цими народами незалежного шляху розвитку триває процес глибокого розуміння духовно-світоглядних витоків етнічної культурної духовної спільності, в тому числі на платформі подальшого розвитку балтистики в різних її формах та виявах. *Методологія дослідження* заснована на принципах і методах в царині: історичних досліджень, інтерлінгвістики, етнокультури та етнографії, порів-

© Н. Ажогіна, 2022

няльно-історичного мовознавства, яке застосовує порівняльно-історичний метод. У ході *викладу матеріалу* подаються факти з історії співробітництва українського та балтійських народів у сфері культури, що якісно характеризують слов'янсько (далі – українсько)-балтійську єдність в сенсі розуміння спільної історичної долі цих народів, у тому числі через діяльність визначних особистостей, державних, громадських інституцій, етнічних спільнот. *Наукова новизна* полягає, зокрема, у використанні матеріалу з проблеми пролонгованості (в історичному часо-просторі) балто-слов'янських (далі – українських) історико-культурних, історико-філологічних комунікацій як на рівні видатних особистостей, так і в межах спілкування між народами; ця проблема актуалізована боротьбою українського народу з новоявленим агресором і розкривається в аспекті фактів із різноманітної підтримки України народами та урядами країн Балтії. У *висновках* зазначено: часи війн, революцій, загроз геополітичного характеру тощо, зміцнили єдність наших народів; дослідження інтеркультурного, історико-філологічного, етнологічного спрямування потребують подальшого розвитку.

Ключові слова: історія, балтистика, філологія, порівняльна лінгвістика, Балтія, Україна, культурологія, етнологія, етнографія, геополітика.

Сучасне буття України в сім'ї європейських держав має одним із актуальних аспектів звернення до лінгвокультурних, етнокультурних витоків єдності українського та балтійських народів із колиски європейської цивілізації та її індоєвропейського мовного базису, історії міжкультурних та міжетнічних комунікацій цих народів у Балто-Чорноморському часо-просторі. Через історичні епохи, Середньовіччя, нову та новітню історію, особливо в 1917–1921 рр., ці різномістові стосунки стали містком, що з'єднав спільні за походженням та історичною долею народи; ця спільність витримала імперські (пруські, російські, шведські, польські) зазіхання і сьогодні вона є міцною запорукою різновидового (у тому числі інформаційно-знанневого, світоглядного) спротиву сучасному нео-імперству.

Тенденції геополітичних орієнтацій України (зокрема у відношенні до Балто-Чорномор'я) простежуються істориками у діяльності київських та галицьких Рюриковичів, українсько-руських князів, бояр і шляхти, козацьких гетьманів, у традиції політичної думки інтелектуалів ХІХ–ХХ ст. (М. Костомаров, Г. Андрузький, М. Драгоманов, Ю. Липа, С. Рудницький, В. Липинський, С. Шелухін). Ідея Балто-Чорноморського союзу як геополітичного та етнокультурного феномену набула популярності в колах українських діячів націоналістичного спрямування (Ю. Бачинський, М. Міхновський). М. Грушевський методологічно обґрунтував

цю ідею (на платформі як геополітичних інтересів УНР, так і у зв'язку з історичним характером комунікацій різного роду в межах спільних спрямувань народів Балтії та України) [1, с.155, 156; 7].

Сьогодні особливий інтерес для України з точки зору досвіду демократичних надбань і перспектив загальноєвропейського розвитку становлять країни Балтії. Історична традиція спілкування між близькими по духу й ментальності народами сягає давніх часів, зокрема, з Литвою Україна пов'язана тривалим перебуванням в одній державі; з Латвією, Естонією й Фінляндією більша частина території сучасної України також була пов'язана перебуванням в одній імперії (російській).

Актуальне протистояння нео-імперству ще міцніше скріплює етнічні і загальнолюдські основи та оберігає традиційні для цих народів цінності й ідеали. Пропоноване дослідження є спробою застосування ремінісценцій історико-лінгвістичного порівняльного культурогенетичного характеру в напрямі оцінки творчої та громадської діяльності особистостей, які стали символами історичних епох, та в цілому народів, історичних етнічних спільностей, які пролонговано протистояли і протистоять геополітичним та іншим загрозам.

Стан розробленості наукової проблеми заснований на аналізі історичного розвитку українсько-балтійських відносин, розглянутих, зокрема, у культуро-лінгвальному аспекті. З метою його розкриття залучено матеріали з етнокультурології та історичної лінгвістики; використані ключові моменти з праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема в галузі історичного мовознавства, геоніміки, ономастики.

Балтистика є загальним етнокультурним філологічно-літературним фоном, який дає змогу оцінити особливості мови, літератури та соціокультури балтійських народів. Її фундатором в Україні є О. Потебня; розвивали балтистику Я. Ендзелін, Л. Булаховський. Новітній етап у розвитку балтистики в Україні та в СРСР розпочався наприкінці 1950–60-х років; рушієм цього процесу стали діяльність Української ономастичної комісії, праці В. Топорова, О. Трубачова, В. Петрова та М. Железняка. Також дотичними щодо змісту дослідження є праці зарубіжних авторів, особливо, внесок П'єтро Умберто Діні. Видатні українські мовознавці А. Непокупний, О. Прицак, Ю. Садловський, В. Таранець, К. Тищенко розробили літературу, яка охоплює лінгвокультурний простір українсько-балтійських стосунків. А. Непокупний був мовознавцем, перекладачем, іноземним членом АН ЛРСР (Республіка Латвія), головою Української ономастичної комісії, засновником вітчизняної школи балтистики; серед захоплень науковця –

українсько-литовські, українсько-латиські літературні відносини; його зусиллями у м. Вільнюс (Литовська Республіка) встановлено меморіальні дошки, які розповідають про перебування в Литві Тараса Шевченка. О. Пріцак був членом Латвійської Академії наук. Ю. Садловський – поет, літературознавець, перекладач, популяризатор української культури в Латвії та латвійської культури в Україні. В. Таранець – автор фундаментальних розробок у мовознавстві, балтистиці. У 2000-х роках значний внесок у розвиток балтистики на теренах України здійснили А. Блануца, С. Кукуре, С. Хорошенюк, Д. Ващук, М. Вакулич та інші дослідники.

Глибинним сюжетом у комплексі балто-слов'янських відносин за часів Давньоруської держави є позиція істориків щодо норманізму та антинорманізму (нео-норманізму – нео-антинорманізму нині). Норманізм був спровокований Г.-З. Байєром, Г. Міллером, А. Шлецером (Російська імперія, XVIII ст.). М. Ломоносов започаткував ідею походження назви та роду *росів* від *роксолан*, які, на його думку, після Приазов'я, разом з готами, переселилися до Балтики, отримавши найменування «*варягоруци*». Українські історики вважали *русь* автохтонним слов'янським населенням Середнього Подніпров'я, яке мало тісні впливові зв'язки з балтійськими етносами. На думку С. Кириленка, внаслідок впливу українського відродження, ідей романтизму та козацького автономізму була розвинена ідея тяглості української історії, за якою козацько-гетьманська доба розглядається як спадкоємиця Київської доби [6, с. 12]. За М. Грушевським, апологетами «слов'янської теорії» були М. Максимович та Ю. Венелін [3, с. 64]. Вивчення літописів привело Ю. Венеліна до пошуків *русі* у Південній Балтії – саме у цьому регіоні, на його думку, сталося заселення слов'янами північно-західних земель (населених балтами в тому числі) [15, с. 56–89]. А. Котляревський та І. Забелін пов'язували походження *русі* з Балтійським помор'ям. За Г. Лебедевим, історію народів Балтійського Помор'я та Східної Європи треба розглядати взаємопов'язано. На нашу думку, такий підхід дає змогу скласти повноцінну картину історії зв'язків балтів і слов'ян, яка в подальшому стала суть визначною стосовно уявлень про різні аспекти історичної взаємодії цих етносів.

Ураховуючи вищезазначене, вважаємо, що потребують подальшої дослідницької уваги наукові напрями, які висвітлюють стан та розвиток мови, літератури, науки, освіти спільних в сенсі історичної долі народів, особливо в умовах спротиву нео-імперським зазіханням, у змісті якого має вирішальне значення історія народів, які обрали шлях вільного розвитку та прогресивного існування.

Мета дослідження. Дослідити факти із історії, етнології, мовознавства, порівняльної лінгвістики, етнокультурології, філології і перекладознавства, які свідчать про спільність історико-культурного розвитку балто-слов'янських (далі – українського) народів та взаємопідтримку в умовах нео-імперської навали.

Методологія дослідження. У процесі роботи були застосовані принципи і методи з декількох гілок наукового знання – з історії, спеціальних історичних дисциплін, літературознавства, лінгвістики, мовознавства (порівняльного), етнології, етнокультурології.

Виклад основного матеріалу. У сім'ї європейських народів слов'янсько (далі – українсько)-балтійські зв'язки історично посідають важливе місце. Вони були започатковані за часів існування шляху «із варяг у греки», який проходив через історичні землі *балтів* та *слов'ян* – від Варязького (Балтійського; Baltijas jūra (латис.) – Балтійське море) моря, далі по Дніпру, аж до Руського (Чорного) моря. Цей торгівельно-військовий потік мав спрямоване відношення до Західної Двини (латис. – «Daugava»).

Від Балтики до Чорномор'я, таким бачився цей регіон українським державобудівникам у сенсі існування України як могутньої суверенної держави. Цей погляд мав коріння в історії, яка свідчить, що від 882 р. до 1132 р. існувала Балто-Чорноморська держава з центром у Києві [2]. Стосунки між балтійськими і слов'янськими племенами, які населяли цей регіон, мали в цілому сприятливий характер. Їхньою культурно-лінгвістичною основою були балтійські мови, поширені на східному, південно-східному узбережжі Балтики, та мови слов'янських племен. Важливо – комплекс балтійських мов є одним із пращурів слов'янських мов [5].

Найглибший шар *балтизмів* на території України простежується в гідронімії; його південна межа сягає верхів'їв правих приток пониззя Прип'яті та гирла Десни [5, с. 12]. Вплив балтизмів фіксується у гідронімічному закінченні угро-фінського «*va*» (вода, темна, болотяна, глибока вода); вони були поширені також серед назв північно-західних, західних річок Європи. У назвах річок Правобережної України часто трапляються прикінцеві звукосполучення *-hwa, -kwa, -kawa, -wa*. В Україні мають балтійське походження назви річок: Вілія, Кудрявець, Роставиця, Івотка, Солотва. Основною територією поширення балтизмів є Полісся, його мовно-етнічні кордони у деяких випадках збігаються з південним кордоном Великого князівства Литовського (у другій половині XVI ст.), крім латиської етнімії (*Лотвинь, Латышь / Лотышь, Курланский*);

в антропонімії українського козацтва (XVI–XVII ст.) деякі балтійські запозичення мають найближчі відповідники в литовській мові [12].

Історично *летти* були одним зі східно-балтійських племен (це були *галінди*, *дніпровські балти*, *жмудини*, *земгали*, *курсенієки*, *курші*, *латгали*, *латгальці*, *литва*, *селони*) [22, 23], які активно комунікували зі слов'янськими племенами (останні жодним чином не тиснули політично та культурно на автохтонів; у XI–XII ст. духовною основою цих спільнот стало християнство). П. Кралюк стверджує, що землі, які з України (напряма) освоювали слов'яни, були заселені раніше, в тому числі балтськими (литовськими) племенами; автор вказує на «Повість минулих літ», де перелічувалися племена (у тому числі слов'янські та летто-литовські), які проживали на теренах Київської Русі; саме слов'яни стали тут домінуючим етносом [10].

Певний час на балтійських територіях панували *пруси*, які протягом XIII ст. були поневолені хрестоносцями, чийм передовим загоном був Лівонський орден (з 1237 по 1561 рр.) [9, с. 203]; згодом Лівонія виконувала роль історичної локації земель теперішніх Латвії та Естонії [9]. У 1629 р. Лівонія була поділена наступним чином: Відземе (історична область у центральній Латвії, з XIII ст. – у складі Лівонії, з 1561 р. – Задвінське герцогство), увійшла до складу шведської провінції Ліфляндія, Латгалія (Інфлантія) відійшла до Речі Посполитої. Автохтонні території Латвії з XIII ст. позначалися пруссами і німцями як Курляндія, Земгалія, Ліфляндія; мовою історичного населення цих земель це були Відземе, Курземе, Латгале, Земгале; саме вони стали платформою латиської народності; їхніми історичними соціально-політичними та етнографічними утвореннями були Земгале, Курса, Талава, Єрсіка, Кокнесе [23, с. 41].

Історичні дані про життя латишів за часів шведської держави (з XVI ст.), Королівства Пруссії (у XVIII ст.), російського царату (з 1721 р.) свідчать – латиші були найнижчою соціальною верствою на власній землі; у ці часи назва «*latvies*» («латиш») стала синонімом «мужик», «селянин», «кріпак»; «німець» насаджувалося як «пан». У ході Північної війни (1700–1721 рр.) Рига і Відземе разом з Естонією захопила Росія у Швеції. Місто Рига після восьмимісячної облоги було примушене до здачі окупантам 4 липня 1710 р.; його населення було виснажене бомбардуваннями, голодом і чумою. Відземська земля зазнала варварських руйнувань, її населення доправляли до Росії. (Як тут не провести паралелі з сучасністю...)

З точки зору соціально-економічної історії (розглянутої у розрізі балто-слов'янських стосунків) мають повсякденне значення заняття місцевого

населення (обробка землі, риболовля, скотарство, промисли, ремесла, будівництво). Вони були певним чином подібними стосовно побутового життя наших народів.

Етноісторичні приклади соціальної організації місцевого населення (у Латвії) знайшли своє відображення у порівняльній лінгвістиці; так, латис. *strādāt* означає «працювати», до цього дієслова є співзвучним слов'янське *спрада*; *arkls* (латис.) означає «орало»; *rija* (латис.) – клуня, рига; вживаним є поняття «соха», латис. *saka* – це «розгалуження дерева»; тотожним за формотворенням є *pamai* – плугатар, орач (латис. *arājs*), латис. *rads* – рід.

З XVIII ст. потужне місце в духовному житті на території Латвії, що увійшла до складу Росії, посіла РПЦ. Російський царат усіляко підтримував пруських поміщиків у Латвії, здійснюючи при цьому насильницьку політику русифікації латишів. Пік великодержавного свавілля щодо Латвії та латишів прийшовся на час «біронщини»; у цей період посіпаки Бірона володіли багатьма маєтностями також і в Україні; в цілому у XVIII ст. в Росії та на її національних окраїнах тотально посилювався феодално-кріпосницький гніт. У цих умовах латиші прагнули зберегти в своїй культурі традиційні звичаї, обряди, міфологію, елементи язичництва; особливого значення набуло свято Ліго (ластівка), що нагадує купальські свята та є аналогом Зелених свят.

Духовну балто-слов'янську (в сенсі – українська) спорідненість бачимо у творчості М. Гоголя, Т. Шевченка, діячів народницького спрямування XIX ст.

Младолатиський період розвитку літератури і мистецтв (тодішня Латвія) потужно розгорнув культурний потенціал народної творчості, що дало змогу відобразити особливості духовного життя латишів у різні історичні часи. Латиський митець Юлій Феддерс плідно працював на Сіверщині; його ім'ям у Ніжині названо вулицю; на фасаді будинку, де він жив (з 1905 по 1909 р.), розміщена меморіальна дошка. Серед створених ним образів особливе місце посідає Святогірська святиня (Свято-Успенська Святогірська лавра УПЦ). У наш час, як і у роки Другої світової, ця святиня зазнала удару «визволителів»...

Руйнівного удару сьогодні зазнала також святиня української науки – Харківський національний університет ім. Василя Каразіна, на фронтоні якого встановлено пам'ятну дошку на честь Яніса Ендзеліна (учений працював тут у 1909–1920-х рр.). Ще одним свідченням близької долі описуваних народів є збіг у біографіях видатних особистостей духовно-політичної історії – Райніса (Яніса Плієкшанса) і Михайла Грушевського.

З 1897 по 1903 р. Райніс перебував на поселенні в Росії; тут він завершив епічний збірник поезій «Далекі відгомони синього вечора». Цей шлях також пройшов Михайло Грушевський: 28 листопада 1914 року його заарештували за звинуваченням у австрофільстві, шпигунстві та причетності до створення Легіону Українських січових стрільців [3, с. 233; 7].

Своєрідним містком між балтійською, слов'янською та східними (в Індії) культурами, стало подвижництво Миколи Реріха [13, 18, 20]. Діяльність Реріховського товариства «Угунс» («Вогонь») у 1920–30-ті рр. в Латвії була вираженням опіки великого подвижника долею світового культурного надбання в умовах тоталітарних режимів. Реріховський Пакт миру (1935 р.) згуртував у духовній єдності людей, які вистраждали феномен збереження пам'яток історії та культури. Саме Микола Реріх писав листи до людства, до французької інтелігенції (зокрема, до «друга» Й. Сталіна – Р. Роллана) із закликами зберегти Софію Київську, Києво-Печерську Лавру, Почаївську Лавру. Ще важливий момент – Реріх цінував Т. Шевченка і М. Гоголя; «Кобзар» супроводжував його все життя. У своїх нарисах, присвячених Україні, занотованих у Гімалаях, Микола Реріх згадує свої подорожі та висловлює захоплення корифеями української сцени; його спільна праця з І. Пархоменком, М. Макаренком, В. Хвойкою, М. Біляшівським, Д. Яворницьким, Г. Нарбутом надихнула вітчизняне мистецько-культурне життя. Скринька з українською землею, заповідана Миколі Мікешину (вчителю Реріха) Тарасом Шевченком, стала *ковчезом слов'янства*. За легендою, дотримуючись заповіту М. Мікешина, М. Реріх мав передати її на канівську землю. Саме Микола Реріх взяв участь в організації першої виставки творів Тараса Шевченка в Києві у 1911 р. [20, с. 546, 547]. Творчість і громадянська активність видатних діячів культури Балтії та України високо оцінена в Латвії; твори Миколи Реріха зберігаються в Національному художньому музеї (м. Рига); за участі української етнічної спільноти в Латвії споруджено пам'ятник Тарасові Шевченку (відкритий 6 листопада 2015 р.).

Науковим підґрунтям фіксації, зокрема національних історичних культуротворчих процесів, стало заснування в 1946 р. Академії наук Латвійської РСР, серед іноземних членів якої свого часу були А. Непокупний і О. Прицак. Також треба віддати належне вітчизняним літераторам, які наближали надбання латвійської культури до аудиторії СРСР. Книги латвійських письменників – Лаціса, Упітса, Гриви, Кемпе, Зієдоніса, Григуліса, Скуїня, Вацієтіса були перекладені мовами народів СРСР, у тому числі українською.

Значний внесок у справу збереження духовного надбання латишів у вигляді книг, документів, витворів мистецтва здійснює Латвійська Національна бібліотека (ЛНБ); її працівники разом із громадськістю Латвії взяли участь у спільній акції з українськими патріотами на підтримку в'язнів Кремля; мав місце обмін літературою з історії Латвії та України. Українські видання поповнили фонди ЛНБ та бібліотеку української школи в Ризі. У 2017 р. в Єлгаві був похований український поет і перекладач, багаторічний директор місцевої бібліотеки Кость Оверченко; за збірку «Латвія поетична» подвижник культури був удостоєний премії Євгена Маланюка.

Особливості історичного шляху Латвії, зокрема латисько-слов'янські (українські) зв'язки, відображені у Латвійському державному історичному архіві; у ньому зберігаються понад 6 000 000 документів, що стосуються історичних подій, політичних процесів, соціально-економічного життя на теренах Латвії в період 1220–1945 рр. У 1983–90 рр. архівістом і директором ЦДА ЛРСР був Рефат Чубаров.

Больовою точкою в процесі відтворення історії культури народів Балтії та України стали дії в сфері реституції. Україна була учасником заходів з повернення культурних цінностей до країн Балтії; ці країни стали нашими спільниками на шляху відновлення історико-культурної пам'яті народів. Згадаємо, що в 1899 р. у Харкові діяла спілка латиських письменників; видавалися їхні праці [17]. Відомим українцем у Латвії був Іван Малиновський. На початку ХХ ст. на теренах Латвії відбулися панахиди по Тарасу Шевченку, у 1911 р. була створена «Українська громада».

У 1915 р. українці, які були у лавах 12-ї армії Росії і боронили від німецьких окупантів м. Ригу, об'єдналися навколо газети «Український голос»; її головним редактором був С. Пилипенко [11, с. 312]. Згодом деякі з них узяли активну участь у Національній революції 1917–1921 рр.

У 1933 р. в Ризі було створено «Латисько-українське товариство», яке підтримувало зв'язки з культурницькими організаціями Львова; воно здійснило ряд літературно-музичних заходів, зокрема, була поставлена опера «Запорожець за Дунаєм». Унаслідок радянської навали, у червні 1940 р., осередки культурної творчості національних меншин на території Прибалтики були винищені. Натомість на латвійські терени прийшли концепти й ідеологеми сталінського гатунку: газети «Боротьба» – «Сінґа» (латис.), «Комуніст» – «Komunisti» (латис.), «радянська влада» – «padomju vara» (латис.), «колгосп» – «kolhozs» (латис.).

У 1980–90-х роках на хвилі національного відродження в Латвії були створені культурно-просвітницькі товариства українського спрямування –

«Дніпро», Український молодіжний клуб «Славутич» та ін. За час існування українські осередки в Латвії здійснили різноманітні заходи – літературні вечори, зустрічі з діячами мистецтва, літературно-мистецькі свята, присвячені Тарасові Шевченку, Лесі Українці тощо. У 2003 р. в Латвії було засновано Даугавпільське українське культурно-освітнє товариство «Мрія».

У наш час українські населені пункти містять назви локацій балтійського походження: «Балтійська», «Ризька»; міські магістралі України позначені іменами діячів культури Латвії: вулиця Райніса у Києві, Львові, Чернівцях, вулиця Упітса у Кривому Розі, Дніпрі. У ході декомунізації мало місце перейменування історичних назв, пов'язаних з діяльністю латиських стрільців, М. Лациса (одного з організаторів «червоного терору» в Україні в 1930-х роках).

Наприкінці 1980-х років розпочалося відродження українських культурницьких традицій в Латвії. Українці разом із латвійськими громадянами боролися за відновлення незалежності Латвії у «Народному фронті», взяли участь у «живому ланцюзі» (Балтійський шлях), стояли пліч-о-пліч на барикадах у 1991 р. Латвія часів «Атмоди» (рух «Відродження») стала для України прикладом боротьби за незалежність. Україна визнала державну незалежність Латвійської Республіки 26 серпня 1991 р., а 4 грудня 1991 р. Латвія зробила такий крок у напрямі України.

Сьогодні латвійські українці мають часопис та радіо, створено Український інформаційний центр та Ресурсний центр для мігрантів з України, діє центр «Етнікос». За сприянням Посольства Литовської Республіки в Україні, Почесного консульства Латвії (м. Львів) на факультеті міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка 25 березня 2010 р. були започатковані студії латиської мови в рамках Центру балтистики [14]; у заході взяв участь Почесний консул Латвійської Республіки у Львові Володимир Гарцула. Одночасно з вивченням мови студенти знайомляться з історією, культурою, фольклором, літературою Латвії; Центр живить інтерес до латиської культури та мови як об'єктів наукових досліджень, сприяє розвиткові співпраці в галузі балтистики та україністики між вченими, науковими, мистецько-літературними осередками в Україні й Балтії.

Латвійська Республіка підтримала Україну в час спротиву російській навалі; латвійські та українські діячі культури, громадські діячі організували спільні акції спротиву діям російських загарбників. Сьогодні українці відчують всебічну підтримку латвійського народу в справі опору новочасному варварству; частина вул. Антоніяс (м. Рига)

перейменована на вул. Незалежності України (латис. – Ukrainas neatkarības iela). Це рішення було прийнято урядовцями Латвійської Республіки як знак підтримки суверенітету України, її територіальної цілісності, вияву солідарності з героїчною боротьбою українського народу проти агресора. У середмісті Риги розміщені презентаційні матеріали (разом із державною символікою України), присвячені героїчній боротьбі українського народу.

Одночасно, 3 березня 2022 р., у Вільнюсі (Республіка Литва), вулицю, на якій розміщене російське посольство, теж перейменовали, відтепер це вулиця Героїв України (литов. – Ukrainos didvyrių gatvė). У цьому зв’язку зазначимо, що для дослідження має значення українсько-литовський історико-культурний діалог, започаткований ще у часи Великого князівства Литовського (ВКЛ). Саме на його південно-східних теренах виникло козацтво. У 1550-х роках діяльність Дмитра Вишневецького сприяла виділенню козацтва в автономну, незалежну від ВКЛ спільноту. Відомо, що козацькі списки-реєстри XVII ст. містять прізвища, які мають корінь -литв- чи -литов- [12]. Унаслідок тривалого перебування більшості українських земель у складі ВКЛ, пізніших міграцій донині зустрічаються литовські прізвища: Войшвіло, Бурбело, Нарбут, Дрига, Бутейко, Борейко, Гудович, Граужіс. Пролонговано зберігається пам’ять про цей період української історії в народній пам’яті; зокрема, серед назв населених пунктів є с. Литвяки (Лубенський район Полтавської обл.), що свідчить про заселення цієї місцевості литвинами (або литвою, як тоді називали вихідців з території ВКЛ); також відомо про с. Сурсько-Литовське (Дніпровський район Дніпропетровської обл.).

Литовський півострів став історичною батьківщиною литовських татар з середини XVI ст. (які тоді іменувалися *липки*). У добу ВКЛ литовська мова запозичила українські слова: *kazokas* – козак, *Neprās* – Дніпро, *trivoti* – тривати, *ulioti* – гуляти, *vecerioti* – вечеряти, *akraicas* – крайчик, *dieska* – діжка, *anūkas* – онук. На території ВКЛ Франциск Скорина започаткував книгодрукування; у Литві роботу друкарів продовжили Іван Федоров та Петро Мстиславець; вони певний час працювали у гетьмана Григорія Ходкевича, який заснував друкарню у Заблудові; першою книгою, надрукованою тут, була «Учительні євангелія» (1568 р.).

Спільним моментом у царині освіти і писемності в Україні і Литві було заснування католицьких освітніх закладів. Викладали в них *руською літературною мовою*. У XVI–XVII ст. важливу роль у розвитку культури в Україні відігравали братські школи. У Віленській братській школі працювали Леонтій і Стефан Зизанії, Мелетій Смотрицький [4, с. 12–22].

Українсько-литовські культурні зв'язки мали місце в Острозі, в університетах Європи.

У творі «Про звичаї татар, литовців та московитів» (1550 р.) М. Летувіс, описуючи Україну, захоплюється красою Києва, Придніпров'я [21]. У 1829–31 рр. у Вільні перебував Тарас Шевченко. 13 травня 1961 р. на будівлі Вільнюського університету була відкрита пам'ятна дошка; А. Непокупний доклав зусиль до встановлення подібної дошки на будинку по вул. Пілес. Ім'ям Тараса Шевченка названа вулиця у Вільнюсі. 3 вересня 2011 р. у цьому місті встановлено пам'ятник Кобзарю. Шевченку присвятили свої твори польські і литовські письменники і поети З. Сераковський, Е.-В. Желіговський, В. Сирокомлі, К. Аглінкас та ін. Творчість Тараса Шевченка вплинула на литовських письменників демократичного спрямування, зокрема, на А. Баранаускаса, К. Сакалауска-Ванагеліса, Й. Білюнаса, А. Вієнажіндіса, Майроніса, К. Рачкауска-Вайраса. Людас Гіра видав у 1912 р. збірку «Taraso Ševčenkosėilių vainikėlis» («Віночок віршів Тараса Шевченка»); переклади творів Т. Шевченка зробили В. Енушка, Б. Сруога; його творчість вивчали литовські літератори, такі як: Ю. Бутенас, А. Адикліте, П. Охріменко, В. Абрамавічюс, Т. Тільвігіс, Антанас Венцлова та ін.

Важливим фрагментом у спільних культуротворчих процесах демократичного спрямування стало спілкування литовських митців із Іваном Франком; український класик мав вплив на Вінцаса Кудірку, запалювача литовського національного духу, твори І. Франка друкували прогресивні часописи [8]. У Вільнюсі похований Яків Головацький, лінгвіст, етнограф, фольклорист, історик, поет, священник УГКЦ, педагог, громадський діяч, співзасновник об'єднання «Руська трійця», співавтор збірника «Русалка Дністровая».

У радянський час тривала жвава робота в сегменті українсько-литовських культурницьких комунікацій; виходили в світ наукові, популярні матеріали, проводилися різноманітні заходи мистецького спрямування; масово друкувалися твори литовських авторів: С. Неріс, Е. Межелайтіса, Ю. Марцінкявічюса, П. Цвірки, Ю. Балтушиса, М. Слуцкіса, Й. Авіжюса. Литву та її народ оспівали М. Бажан, П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський, Л. Забашта, І. Нехода, І. Муратов, І. Драч [16].

«Шістдесятники»-«сімдесятники» захоплювалися литовською літературою символічно-романтичного гатунку. Українські активісти дисидентського руху активно взаємодіяли з однодумцями Балтії. Особливого значення в цьому сенсі набуло релігійне дисидентство. Литовська Республіка визнала незалежність України 4 грудня 1991 р., між двома

країнами було встановлено дипломатичні відносини. Сьогодні в Литві функціонують українські організації наукового, культурницького, релігійного тощо спрямування; українською мовою виходять телепрограми: «Трембіта», «Калинові грона». У 1990-ті роки були започатковані плідні контакти у сфері релігійних відносин, передусім на теренах римо-католицької церкви та УГКЦ. У 1989 р. відновила діяльність Громада українців Литви. У Вільнюському університеті вивчається українська мова, у Литві працюють українські недільні школи; деякі міста України і Литви є містами-побратимами. У 2019 р. в Інституті філології КНУ імені Тараса Шевченка за участі першої леді Литви Діани Науседене відбулося урочисте відкриття Центру балтистики (Baltistikoscentras), створеного за безпосередньої участі Університету Вітовта Великого (м. Каунас) та за підтримки Посольства Литовської Республіки в Україні, Міністерства освіти, науки і спорту Литовської Республіки.

Литовська влада і широка громадськість послідовно підтримують позицію України щодо незалежності та її прагнення до свободи; литовське керівництво критикувало Росію за анексію Криму, розпалювання військового конфлікту на Донбасі; Литва підтримує санкції країн ЄС щодо Російської Федерації через вторгнення в Україну; у містах Литви активісти вийшли на мітинги, провели акції солідарності з Україною; біля посольства Росії (м. Вільнюс) відбулися антивоєнні акції; на День відновлення незалежності Литви, 11 березня 2022 р., військові під час параду несли прапори України. 28 липня 2022 р. на урочистому засіданні Верховної Ради України Президент Литовської Республіки Гітанас Науседа висловив подяку українському народові та його воїнству за героїчний спротив агресору та вручив Президентові України Володимирі Зеленському найвищу нагороду Литви – Орден Вітаутаса Великого. Таким чином були підтверджені генеза та розвиток у часо-просторі українсько-балтійських та балто-українських стосунків, взятих у історичній та культурній ретроспекції, із акцентом на спільній історичній та духовно-культурній долі народів, які мужньо витримали навали різноманітних агресорів і мають спільний погляд на перспективи демократичного прогресивного розвитку.

Отже, у статті здійснено науковий огляд проблеми тяглості балто-слов'янських (далі – українських) історико-культурних, історико-філологічних, літературних тощо комунікацій, як на рівні видатних особистостей, так і в межах історичного різновекторного спілкування між народами. Історичні відомості подаються на фоні боротьби українського

народу з новоявленим агресором у аспекті висвітлення фактів із різноманітної підтримки цієї боротьби народами та урядами Балтії.

Висновки. 1. Балто-слов'янські зв'язки мали місце у часи існування Давньоруської держави. Згодом балтійські народи потрапили в залежність від пруссів, шведів; у XVIII ст. Російська імперія поглинула окремі балтійські території, насаджуючи великодержавний шовінізм, визискуючи місцеве населення на рівні феодальних відносин. Така сама доля спіткала й українців. 2. В останній чверті XIX ст., на початку XX ст. на національних окраїнах Росії, в тому числі на територіях України, започатковуються національно-визвольні рухи, які мали широку демократичну основу. У цей час на балтійських теренах активно розвивається народна культура демократичного спрямування, освіта, наука, організуються культурницькі осередки різних спрямувань, що генерували новітній етап у розвитку творчої єдності балтійських і української культур. 3. Радянський період (взятий у історико-культурному аспекті) у стосунках описуваних народів, мав у своїх базових характеристиках ідеологічні, пропагандистські, світоглядні ідеологеми, засновані на тоталітарних антигуманних підходах. Незважаючи на заборону «інакомислія», у Прибалтиці і в Україні мали місце творчі прориви – у красному письменстві, у спільних наукових розробках, у різноманітних жанрах культури. 4. На початку 1990-х років після розпаду СРСР балтійські республіки разом із Україною стали на шлях незалежності, свободи, творчого розвитку духовно-культурного потенціалу спільних щодо історичної долі народів. 5. Російська навала зблизила народи країн Балтії і України. Активізувалися осередки культури – українців у країнах Балтії, народів Балтії – в Україні. Наші дружні народи виступають єдиним фронтом у цю сувору добу на захист цінностей культури, своєї свободи і незалежності.

Список бібліографічних посилань

1. Великий Українець: Матеріали з життя і діяльності Грушевського / упоряд. і підготов. текстів та фотоматеріалів, комент. та прим. А. П. Демиденка ; редкол.: О. Т. Гончар та ін. ; вступ. слово Л. М. Кравчука ; післямова Ф. П. Шевченка. Київ : Веселка, 1992. 552 с.

2. Полторак В. Передісторія та генезис поняття «Балто-Чорноморський союз» (Межимор'я, Інтермаріум) в Україні до 1900 року. *Записки історичного факультету*. 2020. Вип. 31. С. 119–135. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/30513>

3. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ : Наук. думка. Т. 1. 1994. 736 с.
4. Ісаєвич Я. Найстаріші документи про діяльність братств на Україні. *Історичні джерела та їх використання*. 1966. Вип. 2. С. 12–22.
5. Історія української мови: словник-довідник / упоряд. та окремі статті В. В. Денисюка. Умань : Візаві, 2013. 387 с.
6. Кириленко С. Балто-слов'янська теорія походження Русі: історіографія проблеми. *Література та культура Полісся. № 94. Серія «Історичні науки»*. 2019. № 11. С. 5–34. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/1146>
7. Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя й діяльність. *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві*. Львів, 2001. С. 233–255.
8. Лаурушас Ю. Восприятіе творчества Ивана Франко в Литве. *І. Франко і світова культура : матеріали міжнар. симпозіуму ЮНЕСКО*. Кн. 1. Київ, 1990. С. 35–46.
9. Мицик Ю. А. Лівонський Орден. *Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Ін-т історії України*. Київ : Наук. думка, 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Livonsky_orden
10. Кралюк П. Україна Incognita. *День*. 2014. № 31.
11. Півторадні В. Пилипенко Сергій Володимирович. *Українська радянська енциклопедія: у 12 т. / голов. ред. М. П. Бажан*. Київ : Головна редакція УРЕ, 1982. Т. 8 : Олефіни-Поплін.
12. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / голов. упоряд. О. В. Тодійчук ; відп. ред. Ф. П. Шевченко. Київ : Наук. думка, 1995. 592 с. (*Джерела з історії українського козацтва*).
13. Енциклопедія українознавства: словникова частина : в 11 т. / НТШ імені Т. Г. Шевченка ; голов. ред. В. Кубійович. Париж–Нью-Йорк : Молоде життя, 1955–1995.
14. Центр балтистики. URL: <http://ukrlatvian.lv/2010/03/у-львівському-національному-університеті>
15. Венелин Ю. О нашествии завислянских славян на Русь до Рюриковых времен. *Чтения в обществе истории и древностей российских*. 1848. Кн. 6. С. 56–89.
16. История литовской литературы. Вильнюс : Vaga, 1977. С. 632–646.
17. Латыши на Харьковщине: сб. документов и материалов. Х. : Контраст, 2011. Вип. 1. 160 с.

18. Рерих Н. Венок Дягилеву. *Журнал Лиги Композиторов*. Нью-Йорк, 1930.
19. Остапик И. Литовско-украинские литературные связи конца XIX – нач. XX вв. *Связи литовской литературы с литературами СССР и зарубежных стран*. Вильнюс, 1987. 234 с.
20. Рерих Н. К. Україна. *Листы дневника*. Т. 3. М., 2002. С. 546–547.
21. Edvardas Gudavičius. Mykolas Lietuvis. Visuotinė lietuvių enciklopedija, T. XV. (Mezas-Nagurskiai). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009. 94 psl.
22. Marija Gimbutas. The Balts. London: Thames and Hudson. (Ancient peoples and places 33). 1963. 276 p.
23. Skujenieks M. Latvija. Zeme un iedzīvotāji. R.: Valsts statistiskā pārvalde. 1920. 168 lp.

References

1. Demydenko, A. (Comp.). (1992). Velykyi Ukrainets: Materialy z zhyttia i diialnosti Hrushevskoho [The Great Ukrainian: Materials from the life and work of Hrushevsky]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Poltorak, V. (2020). Peredistoriia ta henezys poniattia “Balto-Chornomorskyi soiuz” (Mezhymoria, Intermarium) v Ukraini do 1900 roku [The background and genesis of the concept of the “Balto-Black Sea Union” (Mezhymorya, Intermarium) in Ukraine until 1900]. *Zapysky istorychnoho fakultetu – Notes of the Faculty of History*, 31, 119–135 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/30513>
3. Hrushevskiy, M. (1994). Istoriiia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus]. (Vol. 1). P. S. Sokhan (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].
4. Isaievych, Ya. (1966). Naistarishi dokumenty pro diialnist bratstv na Ukraini [The oldest documents about the activity of brotherhoods in Ukraine]. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia – Historical Sources and Their Use*, 2, 12–22 [in Ukrainian].
5. Denysiuk, V. (Comp.). (2013). Istoriiia ukrainskoi movy: slovnyk-dovidnyk [History of the Ukrainian language: dictionary-reference]. Uman: Vizavi [in Ukrainian].
6. Kyrylenko, C. (2019). Balto-slovianska teoriia pokhodzhennia Rusi: istoriografiiia problemy [Balto-Slavic theory of the origin of Russia: historiography of the problem]. *Literatura ta kultura Polissia. Seriiia “Istorychni nauky”*. – *Literature and Culture of Polissia*, 94. Series “Historical Sciences”, 11, 5–34 [in Ukrainian].

7. Krypiakevych, I. (2001). Mykhailo Hrushevskyyi. Zhyttia y diialnist [Mykhailo Hrushevskyyi. Life and activity]. *Ivan Krypyakevich in family tradition, science, society*, 233–255. Lviv [in Ukrainian].
8. Laurushas, Yu. (1990). Vospriiatie tvorchestva Ivana Franko v Litve [Perception of Ivan Franko's work in Lithuania]. *I. Franco and svitova culture: materials of international symposium of UNESCO, 1*, 35–46. Kiev [in Russian].
9. Mytsyk, Yu. (2009). Livonskyi Orden [Livonsky Order] [in Ukrainian]. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Livonsky_orden
10. Kraliuk, P. (2014). Ukraina Incognita [Ukraine Incognita]. *Den – Day*, 31 [in Ukrainian].
11. Pivtoradni, V. (1982). Pylypenko Serhii Volodymyrovych [Pilipenko Sergiy Volodymyrovich]. *Ukrainian Radian Encyclopedia* (Vol. 1–12; Vol. 8: Olefyny-Poplin) M. P. Bazhan (Ed.) Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 1982 [in Ukrainian].
12. Shevchenko, F. (1995). Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku [Register of Viysk Zaporozky 1649 years]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
13. Kubiiovych, V. (Ed.). (1955–1995). Entsyklopediia ukrainoznavstva: slovnykova chastyna [Encyclopedia of Ukrainian studies: vocabulary part]. Paris–New York: Molode zhyttia [in Ukrainian].
14. Tsentralystyky [Ballistics Center]. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://ukr-latvian.lv/2010/03/u-lvivskomu-natsionalnomu-universyteti>
15. Venelin, Yu. (1848). O nashestvii zavislianskikh slavian na Rus do Riurikovykh vremen [On the invasion of the Slavic Slavs to Russia before the Rurik times]. *Chteniia v obshchestve istorii i drevnostei rossiiskikh – Readings in the Society of Russian History and Antiquities*, 6, 56–89 [in Russian].
16. Ystoriia litovskoi literatury [History of Lithuanian literature]. (1977). Vilnius: Vaga, 632–646 [in Russian].
17. Latyshy na Kharkovshchine [Latvians in the Kharkiv region]. (2011). Kharkov: Kontrast [in Russian].
18. Rerikh, N. (1930). Venok Diahylevu [Wreath to Diaghilev]. *Zhurnal Lihi Kompozitorov – Journal of the League of Composers* [in Russian].
19. Ostapik, Y. (1987). Litovsko-ukrainskiie literaturnye sviazy kontsa XIX-nachala XX vv. [Lithuanian-Ukrainian Literary Relations of the Late 19th – Early 20th Centuries]. *Links of Lithuanian Literature with the Literature of the USSR and Foreign Countries*. Vilnius [in Russian].
20. Rerikh, N. K. (2002). Ukraina [Ukraine]. *Diary sheets* (Vol. 3, pp. 546–547). Moscow [in Russian].
21. Edvardas Gudavičius (2009). Mykolas Lietuvis. Visuotinė lietuvių

enciklopedija, T. XV. (Mezas-Nagurskiai). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 94 [in Lithuanian].

22. Marija Gimbutas. (1963). *The Balts*. London:Thames and Hudson. (Ancient peoples and places 33) [in Latvian].

23. Skujenieks, M. (1920). *Latvija. Zeme un iedzīvotāji*. R.:Valsts statistiskā pārvalde [in Latvian].

Стаття надійшла до редакції 11.04.2022.

Natalia Azhogina,

Assistant of Chair,

Educational and Scientific Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine

e-mail: natasha_nauka@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6249-6118>

**Historical and Cultural Aspect of Relations between Ukraine and the Baltics:
Language and Literary Communications in the light of Baltistics**

History of Slavonic (Ukrainian, in 12–21st centuries) -Baltic relations goes back to almost 2,000 years. They are based on a common history for these peoples in the Middle Ages, in the age of capitalism and in the time of their struggle for independence, which unfolded in the days of the collapse of several empires. Today, fraternal peoples continue to resist new imperial encroachments. This moment requires the *actualization* of knowledge on the history of complex relations between the peoples of the Baltics and Ukraine, which include, inter alia, knowledge of the history of culture, which is the spiritual basis of ideology and worldview, which, in turn, are decisive in freedom and independence, peace and comprehensive secure progressive development. *The aim of the article* is to reveal the Ukrainian-Baltic historical and cultural (as well as linguistic) ties, which occupy an important place in the history of the peoples of Europe. Through the consideration of historical and linguistic, etc., culturally oriented relations, the analysis of historical features of the spiritual development of Ukraine and the Baltic countries (Latvia and Lithuania) was carried out – from the Middle Ages to the present. Until the twentieth century, the research perspective of the problem originated in ethnographic studies based on democratic cultural traditions (late 19th – early 20th century) in the Baltics and Ukraine. The time after the Second World War was a period of assimilation of the cultures of like-minded peoples by the socialist-realist historical-linguistic, linguistic and literary complex. From the moment the fraternal peoples chose the independent path of development, the process of revealing the foundations of their cultural community on the rails of European values began. *The research methodology* is based on the principles and methods of historical research, ethnocultural intelligence, methods

in the fields of interlinguistics and ethnocultural studies. *In the presentation of the material* historical and cultural facts (including facts from comparative linguistics), which characterize the Baltic-Slavic (Ukrainian) unity of cultures of these peoples, primarily through the activities of prominent personalities, cultural communities in general, are stated. The contribution of the Baltic States to Ukraine's assistance in repelling the encroachments of the modern enemy is especially emphasized. *The conclusions* state that the times of wars, revolutions, challenges and geopolitical threats have strengthened the unity of the peoples of the Baltic States and Ukraine; that studies of historical and linguistic (linguistic) nature require further development and dissemination in the fields of science and culture in the world.

Keywords: Baltic studies, linguistics, history, Baltic States, Ukraine, culturology, ethnology, ethnography, geopolitics.